

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ ПІДЛІТКІВ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Оксентюк Наталія

*здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»*

Михальчук Наталія

*доктор психологічних наук, професор кафедри
здоров'я людини та фізичної терапії
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
м. Рівне, Україна*

Проблема маніпуляцій у спілкуванні актуальна у підлітковому віці, коли формується система міжособистісних відносин та відбувається активний пошук власної ідентичності. Маніпулятивні стратегії у цей період є водночас і засобом впливу на оточення, і способом адаптації до соціуму, можуть і виконувати конструктивну функцію – допомагати підліткові розвивати комунікативну компетентність, здобувати соціальний досвід, навчатися прогнозуванню реакцій інших. Але вони несуть потенційну загрозу порушення гармонійного розвитку особистості та можуть спричиняти конфлікти, булінг і соціальну ізоляцію (Чалдіні, 2001; Доценко, 2003), тобто мають амбівалентний характер.

Мета. Теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості використання маніпулятивних стратегій підлітками у процесі спілкування; розробити та апробувати психологічну програму формування здатності до самозахисту від маніпулятивних впливів.

Завдання: проаналізувати наукові концепції маніпулятивних стратегій як форми соціально-психологічного впливу; визначити психологічні фактори, що провокують маніпулятивну поведінку підлітків; здійснити емпіричне дослідження із застосуванням валідних методик; виявити зв'язки між рівнем макіавеллізму та особистісними характеристиками; розробити психологічну програму самозахисту підлітків від маніпуляцій; сформулювати практичні рекомендації для педагогів, психологів та батьків.

Наукові підходи до вивчення маніпуляції: у когнітивно-біхевіористичному (А. Бандура, Р. Чалдіні) маніпуляція розглядається як результат навчання й моделювання поведінки через спостереження та

наслідування. Психоаналітичний (З. Фройд, К. Хорні, Е. Фромм) акцентує увагу на несвідомих конфліктах і захисних механізмах, що зумовлюють маніпулятивну поведінку. Для підлітків характерним є використання маніпуляцій як способу зниження екзистенційної тривоги та досягнення ілюзії стабільності у стосунках. Теорія соціального обміну (Дж. Гоманс, Р. Емерсон) пояснює маніпуляцію як прагнення оптимізувати вигоди у взаєминах і мінімізувати витрати у взаємодії. Типовими стають такі стратегії, як використання лестощів, створення почуття провини чи загрози ізоляції. Комунікативний (Ю. Габермас) розглядає мовні стратегії як інструмент прихованого впливу на співрозмовника, коли замість рівноправного діалогу підліток використовує приховані засоби впливу – натайки, замовчування, перебільшення, викривлення фактів.

Для підлітків маніпулятивні дії часто пов'язані з віковими особливостями: прагненням до самоствердження, пошуком авторитету серед ровесників, потребою у визнанні та страхом ізоляції. Зовнішніми чинниками маніпулятивної поведінки стають сімейні моделі спілкування, вплив медіа та соціальних мереж. Важливо наголошувати на етичних аспектах, адже надмірне використання маніпуляцій може руйнувати довіру та створювати залежні чи деструктивні стосунки (Фромм, 1990; Зімбардо, 1971).

Таким чином, вивчення феномену маніпулятивних стратегій у підлітків має як наукове, так і практичне значення. Воно дозволяє зрозуміти психологічні механізми поведінки у кризовому віці, а також створювати програми підтримки, спрямовані на розвиток навичок асертивного спілкування та психологічного самозахисту.

Емпіричне дослідження дозволило виявити низку закономірностей у використанні маніпулятивних стратегій. Вибірку склали 60 учнів ліцею віком від 14 до 16 років. Застосування шкали макіавеллізму, 16PF Кеттелла, опитувальника Айзенка та методики Бойка показало, що:

- підлітки з високим рівнем макіавеллізму частіше демонструють схильність до цинічного й прагматичного використання оточення для досягнення власних цілей;
- підлітки з високим рівнем нейротизму більш схильні до емоційно забарвлених маніпуляцій, які будуються на викликанні почуття жалю, тривоги чи провини у співрозмовника;
- екстраверти використовують переважно «соціально прийнятні» маніпуляції, що маскуються під дружнє ставлення (компліменти, колективна підтримка), тоді як інтроверти схильні до непрямих форм тиску (ігнорування, мовчазний протест);

– наявні суттєві відмінності у виборі стратегій психологічного захисту: частина підлітків віддає перевагу агресивним методам (атаку, критику), інші – униканню чи пасивності.

Результати дослідження підтвердили, що маніпуляція часто стає способом задоволення базових психологічних потреб підлітка. Це, зокрема, потреба у визнанні, у контролі над ситуацією, у підтримці й безпеці. Якщо підліток не має достатньо розвинених асертивних навичок чи впевненості у собі, він вдається до маніпуляцій як до простішого механізму впливу.

Було доведено, що важливу роль у формуванні маніпулятивних стратегій відіграють зовнішні соціально-культурні чинники. Сімейні відносини, приклади поведінки дорослих, стиль виховання, досвід булінгу у школі, вплив соціальних мереж – усе це формує певний «репертуар» маніпулятивних прийомів, якими користуються підлітки. Якщо дитина бачить, що маніпуляція є «нормою» у сімейних стосунках або суспільному житті, вона автоматично переймає такі моделі.

На основі отриманих результатів була розроблена психологічна програма формування здатності до самозахисту від маніпулятивних впливів. Програма передбачала тренінгові заняття, спрямовані на: розвиток критичного мислення та навичок аналізу комунікативних ситуацій; підвищення обізнаності щодо маніпулятивних технік; формування асертивної поведінки, здатності висловлювати власну думку без тиску на інших; розвиток навичок емпатії та довірливого діалогу як альтернативи маніпуляціям. Апробація програми показала її ефективність: учасники стали більш усвідомленими у спілкуванні, частіше використовували відкриті й чесні форми комунікації, а їхня схильність до маніпуляцій зменшилася.

Дослідження підтвердило, що подолання маніпулятивної поведінки можливе не лише через індивідуальну психологічну роботу, але й завдяки створенню здорового соціального середовища у школі та сім'ї. Профілактика маніпуляцій передбачає: розвиток культури відкритого діалогу, формування у підлітків почуття власної гідності та впевненості, заохочення до конструктивної співпраці. У перспективі подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняльний аналіз маніпулятивних стратегій у різних вікових групах, вивчення гендерних відмінностей у маніпулятивній поведінці, а також на розробку інтегрованих програм психологічної підтримки у закладах освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чалдіні Р. Психологія впливу. – К., 2001.
2. Доценко Є. Психологія маніпуляції: феномени, механізми, захист. – М., 2003.
3. Зімбардо Ф. Соціальна психологія. – Нью-Йорк, 1971.
4. Фромм Е. Мистецтво любити. – К., 1990.
5. Татенко В. О. Психологія впливу. – К., 2012.
6. Бери Е. Игры, в які грають люди. – М., 2000.
7. Aronson E., Pratkanis E. Age of Propaganda. – New York, 1992.